

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

LUKÁCS LÁSZÓ

Horányi Özsébbel

Horányi Özséb (1942) villamosmérnök, a nyelvtudományok kandidátusa, kommunikációkutató; egyetemi tanár (1982-től), jelenleg a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, 1996-tól kommunikációs doktori programot vezet, 1991-től 1999-ig a Vigilia egyik szerkesztője, 1998–2004 között a Magyar Pax Romana elnöke. Az utóbbi években kutatói érdeklődése a kommunikáció participációra alapozott elméletének kidolgozására irányult.

Régebben a kultúráról mint műveltségről beszéltünk. Azt mondtuk a gyermekeinknek meg magunknak is, hogy műveltnek kell lennünk, és azt értettük ezen, hogy olvasni kell, hangversenyre kell járunk és így tovább. Azt tekintettük kulturálatlannak, aki nem vette észre egy-egy helyzetben annak mélységét, más dolgokkal való (esetenként rejtett) összefüggését.

Hogyan függ össze egymással a kultúra és a vallás?

Ma alapvetőbbnek látjuk a kultúra szerepét. A természettudományos vizsgálatok világosan mutatják, hogy az ember olyan „állat”, amely kultúra nélkül nem tud élni. A kultúra az emberi lét szükségszerű velejárója. Az ember sikertörténetének: a túlélést illetően, illetőleg az életminőség javítását illetően azonban ára van. Az ára az, hogy DNS-ünk nem szerel föl bennünket életképességgel. Úgy jövünk a világra, hogy önmagunkban életképtelenek vagyunk. Ezért mondják manapság a humán-etológusok, hogy a kultúra „biológiai tény”. Ugyanis a kultúrán keresztül sajátítjuk el azokat a tudásokat (voltaképpen viselkedésmintákat), amelyekkel emberként tudunk élni. És ha ezeket nem sajátítjuk el, akkor nem másként fogunk élni, mert másként nem tudunk már élni, hanem rajtavesztünk, életképtelenként elpusztulunk. A biológiánk annyit változott a korábbi, „prehumán” állapotokhoz képest, hogy kultúra nélkül nem vagyunk életképesek. Ez a legegyszerűbb dolgokban is megnyilvánul, tehát például nem tudunk nyers húst enni vagy kultúra nélkül nem tudjuk — táplálkozásunkkal kapcsolatban sem —, hogy mi az elég. A kultúra nem „árvalányhaj Isten kalapján”: egyszerűen nélküle nincs emberi élet.

Az (emberi) evolúciónak egy bizonyos pontján nyitottá váltunk a transzcendenciára. Az viszont szigorúan empirikus kérdés, hogy mikor is. Külön kérdés, hogy mi ennek a nyitottá válásnak az evolúciós értéke, ha van. És természetesen van egy nagyon szigorú feltétel is: az, hogy maga a Transzcendencia kapcsolatba akarjon lépni velünk, emberekkel, és megismerhetővé váljon az ember számára. A Transzcendencia ugyanis más, nem a mi világunkból való; hasonlattal élve olyan, mint a Moebius szalagon mozgó egydimenziós lény számára a második vagy a harmadik dimenzió. A Transzcendens számára a mi világunk átlátható, megérthető és átjárható. Ez azonban fordítva nincs így. Másként: a Moebius szalagon mozgó egydimenziós lénytől nem várható el, hogy fogalma legyen a második, a harmadik, vagy éppen a negyedik dimenzióról. Természetesen a hittel teli magyarázatban — a Transzcendensről — benne rejlik az a kockázatvállalás, hogy felismerni vélt természetét illetően tévedünk.

Az történik ugyanis, hogy egy számunkra közvetlenül nem megismerhető világ instrumentálisan mégis csak hozzáférhetővé válik a megismerés számára. Mit is csinált az Úr? Elküldte Fiát, aki történetek által mutatta meg azt, amit tudnunk kell az Atyáról és az ő szándékairól. Ezek a történetek mindenki számára érthetőnek mutatkoztak. Majd kialakult vele kapcsolatban egy tetemes értelmezési tudásanyag — a teológia ezt Szenthagyománynak nevezi —, amely megmondja, hogy a történetek értelmezésének mi a helyes módja. E hagyomány nélkül a történetek önmagukban nem igazán értelmezhetőek. Ez a folyamat nagyon beleillik a kultúra működésébe. Hiszen sehol sincs megírva, hogy csak decimális számokkal tagolt fogalmakkal lehet kultúrát teremteni, különböző létrendek között kommunikációt folytatni. Az Úr azt a módot választotta megszólításunkra, hogy elküldte „adatközlőnek” a Fiát, és ő úgy látta, hogy ezek a történetek és egyéb tanítások (hiszen műfajilag nem egységes a Szentírás) hosszú távon alkalmasak arra, hogy olyan valóságok hordozóivá váljanak, amelyek egyébként nincsenek benne a világban. Az Úr választhatott volna más módot is a velük való kapcsolatba lépésre, aminthogy időnként választ is: azonban most nem ezekről beszélünk; kétségtelen viszont, hogy nyilvános megszólalásának ez, a kultúra közvetítésével történő, a leggyakoribb formája. Az általam képviselt kommunikációs felfogás értelmében a kultúra e tekintetben olyan instrumentum (a participációs elmélet elnevezésében: szignifikáns), vagyis egy számunkra hozzáférhető valami, amelynek a szignifikátuma, vagyis az, amit jelöl, lehet olyan, ami számunkra egyébként nem hozzáférhető, transzcendens valóság.

A kérdés az, hogy mi az eredménye ennek a sajátos kettősségnek vagy kettős egységnek, amelynek egyik része számunkra hozzáférhető, mondjuk úgy, hogy kulturális, a másik része számunkra nem hozzáférhető — ezt nevezzük transzcendensnek. A kettő összekapcsoltságának (a szignifikációnak) sokféle változatát ismerjük. Ha szabad így fogalmazni, antropológiai szempontból hibátlan az Úristen eljárása, hogy ideküldte a Fiát, tehát egy emberi nyelven beszélő Valakit, aki beszélt hozzánk, és elindította az értelmezésnek ezt a módját. Aztán ott volt a Hagyomány kialakításánál is. A Hagyomány kialakulásában igen fontos Szent Pál szerepe. Az ő felkentsége e folyamatban nem kevésbé jelentős, mint a többieké, Jánostól egészen Mátéig. Jézus tehát elindította az értelmezés tradícióját is. Nemcsak azokat a szignifikánsokat (a történeteket, parabolákat és egyebeket) adta meg, amelyeket értelmezni lehet (milyen is az Isten országa, hogyan lehet eljutni oda), hanem azt is megmondta, hogy hogyan kell mindezt elérni, vagyis megérteni azt, amit mondott. Innét kezdve a történet viszonylag szabadon folyik, egy számomra rendkívül izgalmas, fölemelő, és semmilyen összefüggésben nem kifogásolható módon, azon meggyőződés alapján, hogy az emberek (a hívők)közössége többet tud, nagyobb a kompetenciája ebben az ügyben, mint az egyes emberé.

A teológia a misztérium szót használja a transzcendens Titokra, amit az említett kommunikációelmélet a szignifikátumok közé sorol. Ennek a transzcendenciának a lényegéhez tartozik, hogy más létrendben van, mint a szignifikáns.

Persze, ezzel teljesen egyetértek. Amikor számtalan hasonló viszonyt emlegettem az előbb, akkor csupán azt jeleztem, hogy ez a szignifikációs helyzet mindig két lét-típus között jön létre. Olykor az ok-okozatiság teremt kapcsolatot, máskor olyan hagyomány vagy szabály(rendszer), mint például a nyelv, ismét máskor a szignifikáns valamiképpen lenyomata a szignifikátumnak, mint egy kép esetében. De van olyan eset is, ahol semmi mást nem tudunk csinálni, ha a jelenséget (vagyis a szignifikánst) értelmezni akarjuk, így a transzcendens esetében, mint hogy figyelmesek vagyunk, „közel hajolunk” hozzá, és következtetéseket törekszünk levonni a szignifikátumra vonatkozóan a szignifikánsból. Ennek a következtetésnek a módja az interpretációs hagyomány, és természetesen lehet tévednünk a következtetésben.

Milyen a kapcsolat e keresztény értelmezési hagyomány és a kultúra között?

A kereszténység évszázadokon át meghatározta a kultúrát. Ez ma is jelentős, bár tény, hogy sok olyan keresztény kulturális minta van, amely ma már nincs benne az élő kultúrában. A kereszténység ma sem tud mást csinálni, mint hogy az adott kor kultúrájának keretei között kifejezi a maga változatlan üzenetét (szignifikátumait) a változó jelrendszer (szignifikánsok) közegeiben. A mai kultúra annyiban különbözik a korábitól, hogy sokféle; az emberek ma a legkülönbözőbb kultúrákban élnek, nemigen lehet egységes kultúráról beszélni. A kereszténységnek tehát meg kell jelennie ezekben a különböző kulturális változatokban. Mondhatnánk, egyenként le kell(ene) fordítania magát ezekbe.

Gyakorlatiasra fordítva a dolgot: az Evangéliumot le kellene fordítani például a 16 éves leányom saját kultúrájára is (szokás ezt szubkultúrának nevezni), hogy értsék: hogyan kell(ene) annak a 8–10 embernek, az ő baráti körének, kereszténynek lennie? Mit kellene jelenteni a kereszténységnek számukra és mit nem? És így tovább.

Hogyan juthat el a kereszténység egyetemes üzenete a helyi kultúrákban élő mai emberhez?

Valóban az emberek ma főként lokális kontextusokban élnek. Könnyebb volna a kereszténység szempontjából, ha elegendő volna egyetlen nyelven hirdetni az Evangéliumot; nem úgy, mint most, amikor mindegyik helyi kultúrában (és szubkultúrában) külön-külön kell elmondania üzenetét, annak saját nyelvére lefordítva.

Meddig mehet el egy fordítás az eredeti tartalom meghamisítása nélkül?

Ha például a Koránt csak arabul lehet hitelesen olvasni, az hosszú távon a Korán eltűnéséhez vezethet. Nemcsak a nyelv bonyolultsága miatt, hanem azért is, mert az információ-technológiai forradalom miatt olyan dolgokat fedeztünk fel, amelyeket az előző évezredekben nem. A kulturális megoldások technológia függőek. Lehet ahhoz ragaszkodni, hogy a Korán le van írva egy bonyolult nyelven, aki tehát hozzá akar férni, az tanulja meg ezt a nyelvet. De nem magától értetődő, hogy a mi mai technológiai körülményeink között valóban ez a jó megoldás.

A nyelv használata sajátos szabályrendszernek a követését jelenti. E szabályrendszer jellegzetessége, hogy vannak benne kategóriák (vontaképpen az adott nyelv szóképzés), és vannak grammatikai szabályok, amelyek részben szorosan, részben lazábban kötődnek magá-

hoz a nyelvhez. Ezek a szabályok és kategóriák megszabják, hogy mit vagyunk képesek látni a világból az adott sajátos nyelvhasználat közegében (szokás ezt nyelvjátéknak is nevezni), és így az adott szubkultúrában mi mondható el. Mi vehető egyáltalán észre, és mi mivel áll kapcsolatban?

Ha például úgy vesszük, hogy a lányom a barátaival (és általában a saját kortárs csoportjaival) egy sajátos szubkultúrában él, akkor ez azt jelenti, hogy ők egy sajátos nyelvjátékot játszanak. Különbözőt attól, amiben én élek. Az inkulturáció pedig az volna, hogy hogyan lehet egy másik nyelvjátékból, például egy biblikus nyelvjátékból fontos tartalmakat az ő nyelvjátékukba átvinni (belefordítani). Elvi határok talán nincsenek. Gyakorlatiak persze vannak, hiszen az egyes nyelvek sajátos szemantikai rendszert alkotnak, és a különbségek áthidalása okozhat nehézségeket. De elvben nincs akadálya annak, hogy mindennek megtaláljuk a fordítását, hogy például körültekintő, figyelmes módon, a lányom szubkultúrájába lefordítsuk a Bibliát.

Ez nem csak fordítás kérdése. Ha valaki érzéketlen bizonyos valóságokra, akkor hogyan lehet megnyitni azok felfogására?

Természetesen nem gondolom, hogy egyesek eleve ki vannak zárva a Transzcendencia megragadásának lehetőségéből. Előfordulhat persze, hogy valaki például nem tartja fontosnak a transzcendencia iránt megnyílni, vagy ezt a megnyílast kezelni. Ezért meg kell találni azt az inkulturációs stratégiát, amelyben egy keresztény tartalom meg tud jelenni az ő számukra is, az ő horizontjukon is — érvényesen. Ez odafigyelést igényel, annak a segítségét, hogy átvegyék a maguk világába (megértsék) azt, amit egy másik világban érdekesnek, értékesnek, követendőnek találnak.

Clifford Geertz a megértést kommunikatív helyzetben látja lehetségesnek. Ő tematizálta azt a már korábbi is létező tapasztalatot, hogy el kell menni oda, ahol az adott kultúra működik, be kell épülni — mert csak így lehet megérteni azt, hogy ott az emberek mit miért tartanak fontosnak, mivel vannak elfoglalva. Ezt nevezik résztvevő megfigyelésnek. Geertz szerint a kultúra mindig egy önmagába záruló rendszer, ahova bármi újat csak úgy lehet bevinni, ha az szervesen kapcsolódik ehhez a rendszerhez. Családi példát mondanék. Próbálok elmagyarázni a kisebbik lányomnak, hogy amikor ők fontosnak tartják azt, hogy egy kosármeccsük előtt tíz percre összejöjjenek és kicsit beszélgessenek, az pontosan ugyanaz a funkció, amit sok formában valósít meg a kereszténység, így például az evés előtti imában vagy az iskolaévet nyitó Veni Sanctéban. Tehát valamire adekvátan készülünk. Az étkezés előtti ima példáján talán meg tudjuk értetni, hogy maga a készület akár nyitott is lehet egy másik dimenzió felé. Végül soron ezért optimista vagyok, mert látom a lehetőségét annak, hogy a funkcionális azonosságokon keresztül meg lehet mutatni a közvetlenül hozzá nem férhető. Ha azt gondoljuk, hogy a Transzcendens a kultúrát eszközként használja a megmutatkozásra, én pedig eszközként használom, hogy hozzáférjek, akkor ennek az eszköznek a kidolgozottsága, hitelessége döntően fontos.

Mondok egy történetet, amelynek én magam is „szenvető” alanya voltam. Amikor gimnazistaként Esztergomba a ferencesekhez jártam, élt ott egy 84–85 éves bácsi, Szaléz testvérnek hívták. Egyedül ő viselt tonzúrát a rendházban, és mindig habitusban járt. Kedves, szelíd ember volt. Minden reggel a miséje után elment horgászni a Kis Dunára. Jelenség volt a városban. Amikor odakerültem, kértem, hogy ministrálhassak. Szaléz testvérhez osztottak be. Ő viszont nem szeretne, ha neki ministrálnak. Aggályosan félt attól, hogy a ministráns valamit rosszul csinál. Legjobb tehát, ha nincs ministránsa, de ha már van, maradjon nyugton, meg se szólaljon. Én tehát csöndben voltam, de egyszer csak észrevettem, hogy már megint úrfelmutatás van. Ismertem a mise-liturgiát, tudtam, hogy ez nincs rendjén. Jobban odafigyeltem, és meghallottam a suttogását: „Ördög, ne kísérts!” — s következett a harmadik úrfelmutatás. Utólag hallottam: „Ha eltéveszt valamit a misében, akkor visszamegy addig, ameddig meggyőződése szerint helyesen végezte.” Egy ilyen mise másfél-két órát tartott.

Ha tehát hibátlanul hajtjuk végre a Transzcendenshez kapcsoló rítust, akkor a kialakult rend értelmében hihetjük, hogy meghívtuk a transzcendenst. Ha viszont pontatlanul vagy rendetlenül hajtjuk végre, akkor legfeljebb csak próbálkoztunk. A szertartást a közösség alakítja ki. Felismeri, hogy ezt így kell csinálni. A kidolgozott liturgiáról, amennyiben benne van a hagyományban, joggal gondolhatjuk azt, hogy valóban meghívja a transzcendenst.

Ez az, amit a teológia opus operatumnak nevez, vagyis „a szentség nem annak az embernek igazolta révén valósul meg, aki kiszolgáltatja, vagy aki fogadja, hanem Isten hatalma által”.

Ezt nevezte a II. Vatikáni zsinat inkulturációnak.

A kereszténység kétezer éves történetében a Transzcendenssel való kapcsolat minden nehézség nélkül értelmezhető. Mindez azonban radikálisan megváltozott azzal, hogy szubkultúrára bomlott szét a kultúra. Noha nem lehetetlen a találkozás, de mérhetetlen sok feladat elé állít. Ezek megoldását nem takaríthatjuk meg. Egyelőre nem látom ugyan annak jeleit, hogy a szubkulturális sokféleség újra elindul az egységesülés irányában, de előbb-utóbb elindul: ebben majdnem biztos vagyok. Viszont nem hiszem, hogy az egyház vagy másként fogalmazva: a keresztények közösségei megengedhetik maguknak azt, hogy addig is magukra hagyják azokat a hívőket, akik a következő egységesülésig magukra maradtak. Ezt a feladatot el kell vállalnunk. A végrehajtás konkrét módját átfogóan egyáltalán nem látom; talán nincs is erre lehetőség: csak lokálisan.

De a zsinat még nem gondolhatta azt, ami ma eleven valóságunk, hogy egy társadalmon belül (sokszor egyetlen lakóházon belül is) különböző szubkultúrák alakulnak ki és élnek egymás mellett; maga a társadalom pedig ezen szubkultúrák konglomerátumaként szemlélhető. Az inkulturáción akkor azt a Szent Pál-i stratégiát értették, hogy az egyház elmegy, mondjuk, Afrikába, és ott beépül az ottani kultúrába. Ők még az egységes nagy kultúrákban gondolkodtak. Az európai kultúrában belül a „szubkulturálódás” mai formája az utóbbi húsz-harminc esztendőben zajlott le. Előtte egészen más értelemben beszéltek a szubkultúrákról.

Ezt a problematikát egyébként megközelíthetjük egy másik összefüggésben is. Az európai kultúrában megjelent individualizálódás jelenségén keresztül. Voltak olyan korszakok, amelyekben ennek radikálisan az ellenkezője ment végbe. Mai észjárásunkkal nemigen tudjuk elképzelni, hogy voltak emberek, akiknek nem volt nevük, vagy nem tartották fontosnak, hogy a nevüket közöljék bárkivel is. Ma ennek az ellenkezője érvényesül. Annak is van neve, aki azt tulajdonképpen meg sem „érdemli”. Ma azzal kezdi szinte mindenki, hogy ÉN, aztán jöhet a többi. Az etológus Csányi Vilmos szerint az emberiség történetében 50 ezer évvel ezelőtt az evolúció főiránya a biológiaiából átváltott egy másikba, amit ma kulturális evolúciónak hívunk. Ez a kulturális evolúció az utóbbi időszakban nagyon különös irányba mozdult el. Megjelentek az egyszemélyes csoportok: látszólag teljes az önellentmondás: van egy csoport, van kultúrája, és ennek a csoportnak egyetlen tagja van: ÉN. Az, ami ma az európai kultúrában individualizációnak mutatkozik, etológiailag úgy értelmezhető, hogy az egyszemélyes csoportok kezdenek túlsúlyba jutni. Olyan mennyiségben jelennek meg, amelyet már nem lehet elhanyagolni. Hogy aztán hova jutunk, azt nem tudom. Hogy kijövünk-e belőle, azt meg végkép nem tudom. Ha viszont ezt a tendenciát felismertük, akkor ezt az egyházaknak is és nekünk keresztényeknek is tudomásul kellene vennünk. Nem helyeselni kell, de feltétlenül el kell fogadni: manapság ilyenek a „klienseink”. Egyébként a kereszténység nem tudja teljesíteni a küldetését.

A szinglik mind maguk teremtik meg a saját kultúrájukat. Hogy lehet ezeket összefogni?

Egyelőre azonban még inkább befelé megyünk az individuális életformába, és nem kifelé tartunk. Mégis azt remélem, hogy ez nem zsákutca, van belőle kiút. Azt, hogy nem ez az utolsó állomása az emberi kultúra evolúciójának.

A kultúra itt önmaga ellen fordul. Az egyszemélyes kultúra nem kultúra. Másként: a kultúra alapvetően közösségi.

Ha kultúrán azt a viselkedéskészletet értem, amely felvértez arra, hogy az élethelyzeteket meg tudjam oldani, összhangban a genetikusan rögzített viselkedésmintákkal, akkor az részletkérdés, hogy ez a viselkedés-mintakészlet kizárólag az enyém-e, vagy másé is. Ez nem definiálja a kultúrát. Tehát ennyiben nem értek egyet. Ha viszont azt hiszem, hogy nincs sajátos és egyéni felelősségem a többiek iránt, akik szintén nem tudnak emberi életet élni e viselkedésminták nélkül, akkor ennek az önmagába záruló kultúrahordozó személynek a viselkedése ugyan önmagában még nem antihumánus, de kétség kívül felelőtlen, amely nem törődik mással, csak önmagára koncentrál. Ez azonban nem kultúra kérdése, hanem az adott kultúra felhasználásáé, adott esetben a rosszul való használatáé.

A hagyományokban szakadás következett be. Évszázados normákat, életformákat, kul-

Ez azért pozitív kicsengéssel is elmondható. Hogy megkeresik és megtalálják az adott körülmények között az őket érő kihívásokra a számukra jónak tűnő válaszokat. E válaszok között vannak természetesen ősrégi is, amelyeket szinte spanyolviaszként „fedeznek föl”.

túrát utasítanak el, és helyettük, azokat nem is ismerve építenek föl valami sajátos világot.

A jelenség a mai színházban is megfigyelhető. Régi korok színdarabjait, operáit vad modern rendezésben mutatják be. A hagyományt csupán nyersanyagként használják, és a darabot saját képükre formálják.

Mi az a határ, ameddig az új forma még hitelesen közvetíti az eredeti tartalmat? És mit tehet az egyház, hogy hitelesen őrizze és közvetítse a reá bízott üzenetet?

Tény azonban, hogy a mai ember egyáltalán nem tradicionalista. Nagyon sok helyen, sok szempontból, sokféle összefüggésben a hagyományok leértékelődnek. Még ha ez nem mondható is el kizárólagosan. Nem arra törekszenek, hogy univerzális elveket határozzanak meg, hogy a földkerekség minden emberének egyaránt jó dolgot műveljenek, megelégszenek azzal, hogy ameddig ellátunk, ahol hozzánk hasonlóak vannak, ott nekünk legyen elviselhető.

És ezzel nem éltet tovább egy hagyományt? Amikor a *Jézus Krisztus szupersztár* című darab megjelent, sokan megbotránkoztak. De vajon nem az történt-e, hogy valójában egy nagyon hosszú tradícióval bíró történetet úgy jelenítettek meg, ahogy azt az adott közönség el tudta fogadni? Ezt én valódi inkulturációnak gondolom. És ha ki van belezve, össze-vissza van toldozva-foldozva a *Hamlet* — amíg felismerhető, hogy a lét nagy kérdéseiről van benne szó, addig lehet róla pozitívan beszélni. Ezt éppen nem a hagyomány kiirtásának vagy elhanyagolásának tartom, hanem egy olyan törekvésnek, hogy találjuk meg a hagyományban benne levő tudás aktuális formáját.

Azt tudomásul kell vennünk, hogy a világunknak főleg szemléltői vagyunk, és csak kis mértékben alakítói. Ez mindenképpen így van az egyes személyek esetében, de igaz még a nagy intézményekre is. A kérdés az, hogy például az egyház hogyan tud beleszólni az események folyásába, tudja-e alakítani a történelem menetét és hogyan?

Az események pedig minden jel szerint felgyorsultak, és radikálisan új helyzetek alakultak. Ebben a helyzetben bárki, aki a társadalom tagja vagy annak egy intézménye, sokkal nagyobb erőfeszítéssel találja meg a helyes utat, a következő jó lépést, mint akkor, amikor lassabb volt a változás, kisebbek a kilengések, és több idő marad a reflexióra. Egy ilyen helyzetben mi keresztények nem engedhetjük meg magunknak, gondolom, az egyház sem, hogy magára hagyja a társadalmat.

De azért ez nem egészen magától értetődő. Mert miért ne lehetne úgy gondolkoznunk, hogy az egyház akkor tesz a legtöbbet a világért, akkor van jelen a legintenzívebben a világban, ha ő maga semmi mást nem csinál, csak imádkozik a többiekért. Nehéz volna azt mondani a nyugati (katolikus) tradíción belül, hát még egy keleti tradíción belül, hogy a komoly kontemplációnak nincs értéke a világ számára. Csakhogy a világ ebből semmit nem lát. És közben magára hagyottnak érzi magát. Lehet-e azt mondani, hogy bízzuk rá az Ur-istenre, és elég, ha szépen kérjük a magunk elzárt módján, hogy segítsen meg bennünket. Ezt nagyon súlyos kérdésnek tartom. Szabad-e — cselekvés nélkül — átengednem magam annak, amit isteni gondviselésnek nevezünk? Persze a valóságban nem áll fenn az a veszély, hogy a nyugati, római katolikus egyház egésze átmegy kontemplációba, és nincs jelen a társadalomban. A nyugati kereszténység abban a tradícióban él, hogy benne kell lenniük a világban, és keresztény tu-

VI. Pál pápa azt ajánlotta az egyháznak, hogy kezdjen párbeszédet a világgal. Kínálja fel az üdvösség örömhírét mindenkinek, de ugyanakkor mindenütt keresse Isten kegyelmét, amely a legváratlanabb pontokon bukkanhat fel az emberiségben.

Hogyan látja a mai magyar valóságot, és milyen feladatok előtt áll az egyház?

dásainkat, értékeinket, tapasztalatainkat, moralitásunkat fel kell ajánlanunk a világnak. Az már viszont, kétség kívül, nem a mi felelősségünk, hogy elfogadja-e az ajánlatot; a mi felelősségünk akkor szűnik meg, talán, ha jól tettük meg a magunk dolgát.

Egy hasonlattal élve azt mondanám, hogy mindnyájan rajta vagyunk azon a sakktablán, ahol a játszma zajlik. Nincs mód rajta kívül megszólalni. Minden megszólalásunk a sakktabla kontextusán belül érvényes, és ezen belül értelmeződik. Ennek tudatában kell keresnünk azokat az alkalmakat és lehetőségeket, amelyekről hihetjük, hogy hatékonyak. Ha nem tudunk úgy megnyilvánulni, hogy a mondanivalónk hatékonyan legyen ajánlattevő, akkor nem csináljuk jól a dolgunkat.

Azt kell kívánnunk, hogy több legyen a jó lépés, a hiteles, hatékony megnyilvánulás, mint az elhibázott. Ezért, így gondolom, folytatni kellene a II. Vatikáni zsinatot, ragaszkodva annak irányához. A zsinat az akkori világot vette számba, de azóta eltelt vagy fél évszázad, amely radikális változásokat hozott a világban. Ezeket a változásokat kellene felkutatni, és ezekre megkeresni a keresztény választ a zsinat szellemében. Fontosnak tartom azt is, hogy ahol szükséges, a régi szavak helyett újakat keressünk a régi tartalmakhoz. Meg kell látni azt, hogy maga a társadalom átalakult. A társadalom korábbi nagyon szigorú szerkezeteiből — a közigazgatásból, a bíróságon bejegyzett legkülönbözőbb civil és nem civil szervezetek életéből — sok minden átment a kartávolságon belüli, informális, (szubkulturális) mozgalmi jellegű csoportosulásokba. Az emberek a maguk érdekeit sokkal inkább itt keresik. Mindez pedig összefügg azzal az individualizálódással, aminek tanúi vagyunk. Ehhez az új helyzethez kell az egyháznak hozzászólnia. Ezek a jelenségek a zsinat idején még nem mutatkoztak meg, sejteni se lehetett, hogy mindez bekövetkezik. Ennyiben csakugyan új helyzettel kell szembenéznünk.

A rendezett, normális életvitel és az arra való felkészítés szempontjából számos nálunk rendezettebb ország van. A másokat követő stratégia ma nagyon hasznos volna. Van ennek egy nemzetállami értelemben semleges változata, az Európai Unió. Sok rosszat is mondhatunk róla, az viszont biztos, hogy hozzájuk igazodva elsajátíthatunk sok olyan normát — nevezzük ezt európai normának —, amelyre szükségünk volna. Tehát eltanulhatnánk sok olyan viselkedésmin-tát, amitől talán egyszer valóban európaivá válunk. Akkor majd megnyílhatnak számunkra más társadalmi stratégiák lehetőségei is, a mások követésén túl. Egyelőre azonban ezt látom a legfontosabbnak: legyünk minél integráltabban európai ország, legyünk minél inkább európai polgárok. Ez elég sok feladatot jelent, a sok hazugság, mellébeszélés helyett.

A kereszténységnek és a katolikus egyháznak ebben kiemelten fontos szerepe volna. Az átalakulások mindig feszültségekkel járnak; nagyon kevés hiteles hely van Magyarországon, az egyház pedig —

minden térvessztése ellenére — ma is ilyen hiteles hely. Ahhoz kéne hozzásegíteni az embereket, hogy jobb polgárok tudjanak lenni, mint jelenleg. Mert ha jobb polgárok, akkor talán EU-konform viselkedési minták is kialakultak, és ezeknek a viselkedésmintáknak jelentős része valójában keresztény érték.

Mit tehet a mai kulturális változásban az egyház, amelyik emberi értelemben véve is kétezer éves értékeket őriz, ezen fölül kinyilatkoztatott értékeket, örök igazságokat közvetít?

A világ folyton változik. Ha azonban a változás fölerősödik vagy szokatlan fordulatot vesz, akkor mindenképpen szembe kell nézni vele. Ha egységekben szemlélem a világot, akkor a legutóbbi egység nemzetállami keretek között állt fenn. Korábban, a középkorban ennél nagyobb horizontú egységeket is találunk. Ezeket talán éppen az egyház nemzetek vagy intézményrendszerek feletti intézménye tartotta össze. A modernitás viszont azzal a legutolsó állapottal találkozott, amelyben nemzetállami egységek álltak fenn. A nemzetállami keretek között gyakorlatilag egységes volt a kultúra. Nemzetállami keretek között folyt a társadalomszervezés is: a közigazgatás eszközeivel. Ezek a keretek ma felbomlóban vannak. A nemzetállami keretekben létezett kulturális egység ma radikálisan átalakul. Tehát nem egyszerűen szétesett, hanem az egyetlen nagy egység helyett sok kisebb, egymást átható egység jött létre — például ugyanaz az ember egyszerre több szubkultúrának is a tagja lehet, és ez komoly identitáskérdésekhez is vezethet. Ezek a szubkultúrák meglehetősen mozgékonyak, mivel nem vagy alig tartoznak intézményesedett társadalmi szerkezetekhez.

De vajon az új rendszer működőképes-e? Vegyük például a közlekedést: az államvasutakat vagy a BKV-t. Ha csak szubkultúrák vannak, akkor működőképes tud-e lenni a társadalom, akár egy város, akár egy ország szintjén, nem beszélve mondjuk Európáról?

Az alapvető infrastruktúrák nyilván megmaradnak. Ugyanakkor viszont az infrastruktúrális körülmények változása egészen új magatartásmintákat alakít ki. Valaha például nagy irodalmi műfaj volt az útleírás: az utazó utazott, és a tapasztalatait valamilyen formában, többnyire utazásának elbeszélésében megírta. És erre mások rácsodálkoztak: de jó, hogy Széchenyi Zsigmond elment Afrikába, nekem már nem kell elmennem. Ennek egyszerűbb változata volt, hogy a városi ember elment falura — a falusi turizmus a 20-as, 30-as években, a háború előtt jelentős ágazat volt. Ma viszont a turizmus már egészen mást jelent.

A szubkultúrák egyik számomra jellegzetes típusa, amikor emberek véletlenül összeállnak és csinálnak valamit. És ettől jól érzik magukat, bár a dolog utána szétesik. Aztán más összefüggésben egészen máshogy valahogy újra összejönnek. Ennek egy példája Budapesten az úgynevezett „Negyedik Köztársaság”. Fiatalok — ötévestől ötvenig — csinálják. Van egy ideológiájuk is: „Foglaljuk vissza a közttereket! Miért sajátította ki az állam? Miért mondja meg, hogy mit csináljunk? Mi nem azt csináljuk!” Ebből nem az következik, hogy anarchisták, vagy hogy tönkre akarnak valamit is tenni. Egyszerűen mást akarnak csinálni, mint amit például azon a köztéren az állam elgondolt. Kétség kívül a happening jelleg dominál itt: nem gondolunk különösebben nagyot, de jól érezzük magunkat. Ez önmagában még talán nem olyan nagy baj, de borzasztóan veszélyes is lehet. Persze találunk kevésbé happening-szerű példákat is, például az alternatív élelmiszer-beszerezés, amely ki-

Nem veszélyezteti ez valóban a társadalom, tehát a nagyobb közösség normális és biztonságos működését?

kerüli a Tescót meg a többi nagy áruházat, és közvetlenül a termelőtől vásárol tiszta és olcsóbb tejet, zöldséget és egyéb élelmiszert.

A mi városi életünk viszonylag összeszervezett, mégis, minden igyekevs ellenére maradnak benne rések. Ezekben jelennek meg a társadalmi mozgások kihívásaira adott reakciók. A válasz azonban nem érthető meg, ha nem tudom, hogy mire válasz ez. Olyan elkülönülések és indulatok jelennek meg a legkülönbözőbb helyeken, amelyenre korábban alig volt példa; a kihívást nehéz megérteni. Egy részük például a cigányság helyzetének a magyarországi megoldatlanságával függ össze, ahol például még mindig nincs társadalmi konszenzus abban, hogy közigazgatási, kulturális vagy éppen szegénységi kérdésekről van-e szó, és ha nem egyfélérről, akkor mikor melyik a meghatározó. Más részük akár egy-egy lakóházon belül nyilvánul meg, talán csak a különböző emeleteken élők között, látszólag minden különösebb ok nélkül. És pozitívumok is: olyan összetartások, olyan tendenciák, olyan szinergiák bukkannak elő, amelyek korábban is jelen voltak ugyan a társadalomban, de most mintha nagyobb erővel és individuálisabban mutatkoznának meg.

Mindezek számontartásához és hasznosításához a jelenleginél nagyobb figyelemmel kellene kísérni a mai magyar társadalom életét, észrevenni a legégetőbb problémáit, és azokra keresni választ. Mi történik ma a szegényekkel, a kilakoltatott emberekkel? Mi lesz azokkal a fiatalokkal, akik nem látják életük célját: azokkal a diákokkal, akik nem tudják, miért tanulnak. És így tovább.

Észre kell vennünk, hogy a mi világunk egészen más, mint a 20–30 évvel ezelőtti. Nem elég csak általánosságban beszélni kultúráról és kereszténységről, vagy az átalakuló világról, hanem azt kellene megkeresni, hogy mindebből milyen konkrét feladatok adódnak. Föl kellene mutatni azokat a pozitív példákat, kezdeményezéseket, amelyek egyháziassága kétségbevonhatatlan, mégis hiteles választ adnak korunkra. Néhányat én magam is látok, kellene továbbiakat is keresnünk. Én hihetetlenül fontosnak tartom azt, amit egyik-másik lelkeségi mozgalom, mint például a Fokoláre ma Magyarországon csinál. Az emberi közösségre vágyás persze nem csak keresztény közegekben jelenik meg. Érdemes figyelniük és reflektálniuk például a Critical Mass-re vagy a Menhely Alapítvány törekvéseire, felismeréseire: bizonyos vagyok abban, hogy ők is egy transzcendens által áhított világot építenek s talán nem is csak a rahneri anonim kereszténység értelmében. Ámulva figyelem azt is, hogy hány messze idegenből ideszakadt misszionárius működik ma nálunk, többnyire különböző szerzetesközösségek tagjaként. Nagyon érdekesen viszonyulnak azokhoz az emberekhez, akik kapcsolatban vannak velük. Vagy hallatlanul érdekesnek gondolom azt, ami Pannonhalmán történik. Hogyan élnek ezer éves hagyományukkal, mit kezdenek azzal, hogy részei a világörökségnek, hogyan próbálnak függetlennek maradni a környező világtól, miközben szoros kapcsolatban van-

nak vele: hogyan próbálnak saját világot alkotni a világban. Én ilyenekre gondolok.

És a hetvenöt éves Vigiliára hogyan?

A Vigilia pedig legyen ismét a katolikus megújulás fóruma! Annak idején, a harmincas évek közepén frankofón írók, irodalmárok felismerték, hogy az ország javát akkor szolgálják a legjobban, akkor tudnak a szükséges modernizációhoz hozzájárulni, ha korszerű intellektualitást mutatnak a magyar társadalomnak s benne a magyar katolicizmusnak. Ma úgy nézhetünk erre az erőfeszítésre, hogy jó úton jártak. Aztán a második világháborút követően igen gyorsan megtapasztalhatta minden felelősen gondolkodó ember, hogy jó-szerivel minden út lezárult. Ezzel együtt a Vigilia fennmaradt és megjelent: pusztá létével jelentette a reményt (ne túlozzunk: Mihelics Vid, Rónay György és mások írásaival messze többet, mint reményt). Sokáig egyedül, utóbb a Mérleggel együtt. A rendszerváltást követően nyilvánvaló volt, hogy a társadalmi átalakulásokat kell szolgálnia keresztény szemmel nézve a körülöttünk levő, mindenek előtt a magyar világot.

Most pedig, alighanem észre kell vennünk az újabb fordulópontot. A világ körülöttünk radikális átalakulásban van, vagy éppen már át is alakult. A régi társadalmi szerkezetek már nem működnek, de legalábbis nem működnek hatékonyan. Egyúttal olyan új jelenségeknek vagyunk tanúi, amelyeket a régi módon már nem tudunk értelmezni sem; adekvátan reagálni rájuk végképp nem. Így aztán vannak is sokan, akik a társadalomtudományok alkonyáról beszélnek, és egy új esztétikai korszakot vizionálnak. A kultúra felértékelődését érzékelik. Akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a jövő a Vigilia indulásánál nagy szerepet kapott értékekhez való visszatérés volna. Kapkodni egyáltalán nem kell, de nyitottnak lenni új kérdésekre annál inkább. Ezt várom a Vigiliától. Nagy szükségünk van rá; nagy szüksége van rá a magyar kereszténységnek, nagy szüksége van rá a magyar társadalomnak.

Öt éve, a 70 éves Vigiliát köszöntő soraim utolsó bekezdése ma talán még aktuálisabb, mint akkor, végezetül ezt idézem: „Már hosszabb ideje az a meggyőződésem, hogy — az egyik valódi lehetőségként és keresztény elkötelezettségéből eredő moralitással — a Vigiliának kellene magára vállalnia, hogy a megoldatlan magyar sorskérdések konszenzusereső fórumává váljon. Erre 70 évvel ezelőtti indulása, Sík Sándor-féle programja és azóta is nem egyszer hosszabb-rövidebb ideig magára vállalt funkciója megkülönböztetetten alkalmassá teszi. Nyilván az volna a jó, ha nem egyedül kellene vállalnia (például jó volna, ha tudnának ebben részt vállalni olyan szervezetek, mint például a *Bibó István Közéleti Társaság* és/vagy a *Bólyai Műhely Alapítvány* és/vagy a *Keresztény Közéleti Akadémia* és/vagy a *Kossuth Klub* és/vagy a *Magyar Pax Romana* és/vagy a *Nádasdy Akadémia*), de ez már nem a 70 éves Vigilia kompetenciája, a kezdeményező és fenntartó szerep vállalása viszont lehetne az.”